

HET STRUCTURISME ALS SYNTHESE VAN HANDELINGS- EN SYSTEEMTHEORIE ?

Dirk Jacobs

In de (theoretische) sociologiebeoefening lijkt er in de jaren negentig een consensus te groeien omtrent het nut van synthese. Oude theoretische en conceptuele grenzen worden doorbroken en de klassieke dualismes micro/macro en handelen/structuur worden verworpen. De praxeologie van Pierre Bourdieu en de structuratietheorie van Anthony Giddens nemen een toonaangevende rol in binnen dit proces. In dit artikel wordt de aanpak van beide auteurs voorgesteld en vergeleken. De modellen van Bourdieu en Giddens vertonen genoeg gelijkenissen om als vertegenwoordigers van de (fictieve) school van het structurisme beschouwd te worden. De vraag wordt gesteld welke bijdrage dit structurisme tot de discussie omtrent emergentie en dialectiek binnen het handeling/structuur-debat oplevert.

1. HOEZO, MICRO-MACRO ?

Het micro-macro debat is terug van nooit weg geweest. Een probleem - zoniet hét probleem - met het micro-macro vraagstuk is er één van definitie. Heel wat auteurs gebruiken de termen 'micro' en 'macro' expliciet maar vullen die begrippen telkens met lichte nuances anders in. Sommige auteurs zwijgen in alle talen over 'micro' en 'macro', maar gebruiken woorden die uiteindelijk naar iets gelijkaardigs verwijzen, terwijl andere auteurs zich dan weer hevig verzetten tegen het gebruik van deze termen.

Gezien 'micro' en 'macro' multi-interpretabele begrippen zijn, is het gevaarlijk er vanuit te gaan dat de betekenis van deze termen ongecontesteerd en voor iedereen duidelijk is. Nochtans komen de termen in zowat alle handboeken van sociologie voor en worden ze door vele auteurs ongedefinieerd en onproblematisch aangewend. Het zijn van die typische sociologische *passé-partout* begrippen, zoals structuur er ook één is, die iedereen in de mond neemt, hoewel ze in verschillende nuances gebruikt worden.

Met de Britse socioloog Giddens kan een korte definitie gegeven worden van wat door de band onder 'micro' en 'macro' verstaan wordt.

Giddens (1989 : 113) stelt dat men de studie van het alledaagse gedrag in situaties van face-to-face interactie doorgaans onder de noemer **micro-sociologie** plaatst. Het micro-niveau is dan het niveau waar face-to-face interacties plaatsvinden, waar mensen concrete handelingen stellen.

Micro-sociologie omvat een hele resem stromingen die '*strong on action, weak on institutions*' zijn. Deze zogenaamde interpretatieve richtingen (symbolisch interactionisme, etnomethodologie, fenomenologie en analytische handelingsfilosofie) zijn volgens Giddens van uitermate belang binnen de sociale wetenschappen, hoewel ze steevast in duistere hoekjes geduwd worden. Belangrijk bij deze richtingen is dat ze erkennen dat mensen capabele actoren zijn, 'knowledgeable agents'. De interpretatieve sociologieën benadrukken dat mensen heel wat weten over het waarom van hun handelen. Op het vlak van de analyse van structuur en macht, schieten deze richtingen echter vaak tekort. Structuur wordt binnen de micro-sociologie dan ook meestal als louter een afgeleide van concreet handelen beschouwd.

Macro-sociologie is volgens Giddens (1989 : 113) de analyse van grootschalige sociale systemen, zoals een economisch bedrijf, een politiek systeem of een economische orde en omvat eveneens de analyse van verandering op lange termijn zoals processen van modernisatie en industrialisatie. Aandacht voor concreet menselijk handelen verzinkt er in het niets in vergelijking met de interesse voor 'dieperliggende'

patronen van gedrag, de settings waarin het plaats vindt en de invloed van fenomenen die 'buiten' de onmiddellijke interacties liggen. Het macro-niveau is dan het niveau dat 'boven' of 'achter' concrete menselijke handelingen ligt en in de sociologie doorgaans benaderd wordt met de begrippen 'structuur' en 'systeem'. Macro-sociologie omvat het conglomeraat aan zienswijzen die *'strong on institutions, weak on action'* zijn. Hiertoe behoren het objectivisme, het structura- lisme en het functionalisme, in al hun vormen en combinaties.

Zij besteden aandacht aan historische ontwikkelingen, sociale instituties en macht. Ze benadrukken de structurele eigenschappen van een samenleving, die min of meer los staan van de individuen. Menselijk handelen benaderen deze richtingen nogal snel als de uitkomst van structurele determinanten. Mensen zijn er 'cultural dopes', zoals Garfinkel het ooit formuleerde.

Giddens (1991a : 16) vindt van alle dualismes binnen de sociale wetenschap dit micro-macro onderscheid, de tweespalt tussen handelende personen en structurele fenomenen of instituties, de opmerkelijkste. Deze tweespalt vormt immers de basis van twee clusters aan sociologische benaderingswijzen die tot voor enkele jaren hermetisch van elkaar afgesloten leken (Giddens, 1987 : 31).

Giddens' definitie van het micro-macro onderscheid hangt duidelijk samen met het onderscheid dat Dawe (1970) maakt tussen 'a sociology of social system' en 'a sociology of social action', door Ruebens (1990 : 125) in het Nederlands vertaald als **systeem- en handelingstheorie**. De stromingen die volgens Giddens 'strong on action' zijn, vallen bij Dawe onder de handelingstheorie. De richtingen die volgens Giddens 'strong on institutions' zijn, vallen bij Dawe onder de systeemtheorie.

Dawe wijst er mijns inziens terecht op dat de keuze voor deze of gene sociologie niet louter afhankelijk is van het 'objectieve' nut ervan voor de benadering van een of ander concreet onderzoeksprobleem. De ideologische (al dan niet bewuste) overtuigingen (die soms de vorm durven aannemen van hidden-agenda's) van onderzoekers zijn minstens even doorslaggevend ; "(...) values play a much more pervasive role in sociology than is allowed by the conventional wisdom of value-neutrality. In a very significant sense, both sociologies propose utopias. And it is from those utopias that they derive their meaning and their use; they are, indeed, doctrines" (Dawe, 1970 : 215).

Indien deze analyse van Giddens en Dawe correct is, spreekt het voor zich dat de toekomst van de (theoretische) sociologie ligt in de synthese van (of tenminste de communicatie tussen) beide perspectieven.

2. SYNTHESÉTENDENSEN BINNEN DE SOCIALE WETENSCHAPPEN

2.1. Micro-macro als strijdpunt en pedagogisch construct

De micro-macro tweespalt binnen de sociologie vindt volgens de kennissociologische verklaring van Kilminster (1991 : 112) haar voedingsbodemp in de strijd tegen de dominante positie van één paradigma binnen de sociologie, het structureel-functionalisme en het daarmee samenhangend positivistisch wetenschapsmodel.

In de VS in de jaren '50 heerste een hegemonie onder de vleugels van de 'drieëenheid' Parsons-Lazarsfeld-Merton, die door Pierre Bourdieu de 'orthodoxe consensus' genoemd wordt.

Tegen deze orthodoxie gingen een aantal groepen zich verzetten, vanuit hun eigen levenservaringen, hun aspiraties als een nieuwe generatie en vanuit hun politieke overtuigingen. Dit resulteerde in een 'competitieve fase', waarin de verschillende posities binnen de sociologie elkaar bekwamen en de notie 'universele waarheid' meer en meer in vraag gesteld werd en het veld moest ruimen voor relativisme. Uiteindelijk escaleerde deze competitieve fase in een ware stellingenoorlog, waarbij allerlei bondgenootschappen gesloten werden. In deze 'concentratiefase' gingen groepen zich meer en meer polariseren rond de antinomies van de volgende debatten : constructivisme/realisme - handelen/structuur - betekenis/oorzaak - subjectivisme/objectivisme (Kilminster, 1991 : 112). De micro-macro tegenstelling kende hier dan ook haar culminatiepunt.

Bourdieu duidt de hardnekkigheid van het bestaan van het micro-macro onderscheid en andere klassieke dualismes (verklaren/verstehen, individu/groep, vrijheid/determinisme, etc.) binnen de sociologie niet alleen zoals Kilminster dat doet vanuit een machtsanalyse van het academische veld. Hij wijst ook op het belang van hun 'nut' als pedagogische instrumenten (Bourdieu, Wacquant, 1992 : 156-157).

Heel wat auteurs weigeren zich nu nog te laten meeslepen in de door de orthodoxie gestructureerde discussievelden. Vele sociologen koesteren de betrachtting een interpretatieve met een verklarende aanpak te verzoenen, een handelings- met een systeemtheorie te versmelten en het micro/macro-onderscheid te overstijgen.

Het succes van deze huidige synthese-beweging(en) binnen de sociologie moet volgens Kilminster binnen het verlengde van bovenstaande context gedeut worden. Mannheim (geciteerd in Kilminster, 1991 : 112), stelde reeds in 1928 : "syntheses (...) do not float in an abstract space, uninfluenced by social gravitation; it is the structural configuration of the social situation which makes it possible for them to

emerge and develop". Na de 'concentratiefase' is de tijd immers 'rijp' voor een synthese: alle partijen binnen de sociologie terug samenbrengen staat hoog op de agenda van de sociologische wereld met het oog op legitimatie van de discipline. Dat andere modiefenomeen binnen de sociale wetenschappen, het post-modernisme, is volgens Kilminster overigens niets anders dan een transitiefenomeen tussen de 'concentratie fase' en de komst van de 'nieuwe synthese' als een nieuwe orthodoxie.

Wanneer de nieuwe synthese gevestigd zal zijn, begint het volgens Kilminster allemaal weer opnieuw: nieuwe groepen zullen zich afzetten tegen de orthodoxie, enzovoorts. De 'voortgang' binnen de sociale wetenschap heeft volgens Kilminster dan ook hoegenaamd niets te maken met toenemende rationaliteit, dan wel met ontplooiing van macht en belangen, of zoals Bourdieu het zou zeggen, met de strijd om legitimiteit binnen het academische veld van de sociale wetenschap.

2.2. The New Syntheses'-beweging uit de Verenigde Staten

Dat de synthesesetendens alvast sterk vigeert onder Amerikaanse sociologen blijkt uit lectuur van het boek *Frontiers of Social Theory* (1990), dat resulteerde uit de conferentie 'Sociological Theory: Current Status, Near-Term Prospects' die plaatsvond aan de Universiteit van Maryland in de Verenigde Staten op 11 maart 1988. De lezingen die op die samenkomst gepresenteerd werden, dienden als uitgangspunt voor de reader. De beginidee was om de jongere generaties van leidinggevende Amerikaanse sociologen samen te brengen en aan het woord te laten over de huidige staat en de vooruitzichten op korte termijn van de sociale theorievorming. Achteraf bleek dat zowat alle bijdragen in eenzelfde - onverwachte - richting uit gingen: bijna allen behandelden ze de nieuwe synthetiserende ontwikkelingen binnen de sociologie. Samensteller Ritzer (1990: 2) is er dan ook van overtuigd dat dit het dominante thema binnen de theoretische sociologie van de jaren negentig zal zijn.

Ritzer meent dat er door een aantal factoren een ideaal 'klimaat' geschapen is waardoor de zoektocht naar synthese in de Verenigde Staten zich kan ontplooiën. Zo maakte het (relatief) jonge tijdschrift *Sociological Theory* van de ASA (American Sociological Association) de theoretische discussie makkelijker en overzichtelijker en kwamen er met Giddens, Bourdieu, Foucault, Elias, Baudrillard en Lyotard nieuwe geluiden uit Europa. Zo is er niet langer sprake van één alles dominerende theorie zoals het structureel functionalisme in de jaren '40 en '50, is er minder dogmatische weigering merkbaar om te luisteren naar andere theoretische benaderingswijzen en verloren oude 'halfgoden' zoals Coser en Merton (door hun pensioen) hun centrale posities binnen het wereldje van de sociologen. Tenslotte kreeg de

sociologie meer en meer een reflexief karakter en verwierf metatheorie een belangrijke positie binnen de sociale wetenschap.

Zonder exhaustief te zijn, blijkt uit Ritzers bundel dat een streven naar synthese als rode draad door de actuele (Amerikaanse) sociologische theorievorming naar voren komt. Neo-functionalisme, neo-marxisme, symbolisch interactionisme, etnomethodologie en postmodernisme, om maar enkele benaderingswijzen te noemen, allen keren ze zich af van de oude dichotomieën. De convergentiestroming heeft als gemeenschappelijk kenmerk dat het micro-macro onderscheid doorgaans benaderd wordt als een louter analytisch construct, wat het zoeken naar verbindingen vergemakkelijkt. Het huidige 'synthese-klimaat' vraagt volgens Ritzer (1990 : 350) niet de verwijdering van micro- en/of macrosociologie, maar pleit voor een integrerend perspectief dat de discussie binnen de sociologie opnieuw kan open trekken.

De meest vruchtbare modellen binnen de synthese-tendens meent Ritzer (1990 : 360) terug te vinden in de (Europese) benaderingen van Bourdieu en Giddens. Zij herdefiniëren het micro-macro debat immers in termen van dialectiek, in plaats van dichotoom te denken.

3. DE PRAXEOLOGIE VAN PIERRE BOURDIEU EN DE STRUCTURATIE-THEORIE VAN ANTHONY GIDDENS

In wat volgt, geef ik een (héél) summiere voorstelling van Bourdieu's en Giddens' theorieën (1).

3.1. De praxeologie van Pierre Bourdieu

Bourdieu beschouwt de praxeologie bovenal als een *modus operandi* voor onderzoek. Theorie dient als actie- en interpretatiekader, dat zich enkel kan ontplooien in het empirische werk waarin ze uitgewerkt wordt. De bekendste voorbeelden van Bourdieu's empirisch onderzoek situeren zich op het vlak van het onderwijs en de artistieke wereld.

Bourdieu koppelt in zijn praxeologische benaderingswijze de culturele reproductie aan de sociale reproductie. Symbolische systemen (zoals bijvoorbeeld kunst, religie, taal, wetenschap), nemen daarbij een centrale plaats in.

De machtsverhoudingen waarop symbolische systemen gebaseerd zijn, kennen volgens Bourdieu een arbitrair karakter (2). Deze willekeur uit zich noodgedwongen

in symbolisch geweld op individuen en groepen. Dit symbolisch geweld ontstaat wanneer bepaalde betekenissen opgelegd worden aan actoren en zij die betekenissen - ondanks hun willekeurig karakter - aanvaarden (Mortier, 1986 : 6).

Deze analyse van symbolische systemen verricht Bourdieu met een aantal specifieke termen, waarvan de belangrijkste 'habitus', 'veld', 'kapitaal' en 'distinctie' zijn.

De **habitus** is een systeem van disposities, onderbewuste schema's die de grondslag vormen van denken, waarnemen en handelen. Ze is verworven op een primaire wijze in de familie, op secundair niveau o.a. via het scolaire en professionele milieu. De habitus stuurt de praxis, de concrete handelingen, en produceert strategieën die objectief zijn aangepast aan de objectieve situatie (Bourdieu, 1989a : 64).

De habitus is niet alleen gedetermineerd, maar determineert zelf op haar beurt. De habitus wordt dan ook omschreven als een 'structurerende structuur'. De habitus is gedetermineerd, ze is een interiorisatie van de exterioriteit. Ze is het produkt van levenscondities, opvoeding en socialisatie en is relatief klassegebonden. Tot en met de lichaamshouding (de hexis) is de habitus het produkt van imitatie van de ouders, van structurele oefeningen en van andere socialisatie. De habitus determineert echter ook op haar beurt, ze zorgt voor de exteriorisatie van de interioriteit. Ze bepaalt het handelen en creëert zo een levensstijl.

De habitus staat op haar beurt in een relatie van 'ontologische medeplichtigheid' met het 'veld' (Bourdieu, 1989a : 65). Dit begrip gaat gedeeltelijk terug op de vector psychologie van Kurt Lewin (Dimaggio, 1979 : 1462). De sociale ruimte, het geheel van objectieve bestaanscondities waarin mensen zich bewegen, bestaat uit velden. Een veld is een relatief autonome ruimte, opgebouwd rond specifieke posities en instituties, gekenmerkt door een eigen interne logica. Elk veld heeft zijn eigen spelregels en de inzet van strijd binnen het veld is het legitimiteitsmonopolie. Elk veld werkt als een markt, waarin het succes van iemand voornamelijk bepaald wordt door de mogelijkheden meegegeven door de habitus van die persoon.

Habitus en veld staan echter in een dialektische relatie tot elkaar: het veld als gestructureerde ruimte structureert de habitus, terwijl de habitus de waarneming van het veld structureert (Bourdieu, 1989a : 66).

De '**sense pratique**' is de harmonisering van habitus en veld, de intuïtieve beheersing die de mens toelaat zijn vage praktische schema's (habitus) in overeenstemming te brengen met de eisen van de concrete situatie (veld). De disposities van de habitus kunnen zich immers pas realiseren (genereren pas concrete praktijken) binnen én afhankelijk van een veld (Delhaye, 1986 : 31). In de praxis, zorgt de relatie tussen

habitus en veldlogica als intermediair, dan voor een quasi automatische objectieve orkestratie van wensen en mogelijkheden, van vraag en aanbod.

Strikt genomen wordt het handelen gedetermineerd door twee, gedeeltelijk onafhankelijke, causale series, namelijk de sociale condities die iemands habitussysteem structureren enerzijds en de specifieke 'veldmogelijkheden' anderzijds (Laermans, 1984 : 43). In de praktijk past het handelen zich omwille van de habitus dan op een 'miraculeuze' manier aan aan de objectieve uitkomsten die in het veld verwacht kunnen worden.

In de sociale ruimte zijn er drie soorten **kapitaal** (Bourdieu, 1989b : 122-123), het economisch kapitaal (inkomen), het cultureel kapitaal (cultuur en educatie) en sociaal kapitaal (relaties, connecties). Het aggregaat-kapitaal van deze drie vormen ligt aan de basis van de verschillende klassen. Er is een hoge, midden en een lage klasse, waarbinnen nog verschillende onderverdelingen mogelijk zijn naar kapitaalstructuur en sociaal traject (Bourdieu, 1987 : 4).

De verschillende soorten kapitaal kunnen getransformeerd worden van de ene vorm naar de andere maar uiteindelijk vooral tot symbolisch kapitaal, dat gebruikt wordt door de bourgeoisie (de hoge, dominante klasse) om zich te onderscheiden van de middenklasse (de petite bourgeoisie) en de arbeidersklasse.

De burgerij levert ordeningsschema's, die zorgen voor een **distinctieprofiel** (Bourdieu, 1989c : 153). Hun 'universele' classificatiesystemen maken verschillen in levensstijl tot de symbolische vertaling van een bepaalde klassepositie. Deze distinctieschema's worden bijvoorbeeld door het onderwijs verspreid en zijn door iedereen aanvaard, ook door de gedomineerde klassen. Zij bepalen de inzet van strijd binnen velden.

Aangezien er echter binnen de dominante klasse verschillende fracties zijn (de intellectuele en de economische) zal er intern een hevige strijd ontstaan omtrent het dominante classificatieschema (Bourdieu, 1979 : 254). Elke fractie beoogt haar cultuur en macht te vestigen als de legitieme. Dit resulteert in een constante strijd om de omzetting van het eigen kapitaal (economisch, cultureel of sociaal) in kapitaal van een hogere orde, het symbolisch kapitaal, dat de basis vormt van het nagestreefde distinctieprofiel.

Vanuit deze constante strijd dienen heel wat evoluties binnen instituties (en meer algemeen velden) begrepen te worden. De handelingen van concrete individuen dienen gezien vanuit hun habitus, gevormd door hun 'lidmaatschap' van een bepaalde klasse en hun persoonlijke levensgeschiedenis en de confrontatie van die habitus met de objectieve omstandigheden in het veld. De culturele reproductie wordt volgens Bourdieu's denkkader gerealiseerd doordat de habitus van de verschillende actoren impliciet overeenstemt met de posities die zij innemen binnen de sociale structuur.

Door de habitus 'kiest' men datgene waartoe men volgens de positie die men inneemt binnen de sociale structuur 'voorbested' is.

3.2. Giddens' structuratietheorie

Giddens' structuratietheorie is een formele sociale theorie en dient als een antwoord gezien te worden op het klassieke actor/structuur dualisme. In tegenstelling tot Bourdieu, beschouwt (en gebruikt) Giddens zijn theorie *niet* als een sluitend werk-instrument tot empirisch onderzoek.

Bij elke actor treedt er een *handelingsstroom* op, waarbij slechts reflexie voorkomt bij een zekere isolatie in dit proces. Bij de studie van het menselijk handelen staat dus niet de intentie, dan wel de praxis centraal. Het is wel zo dat de mens zijn handelingsstroom reflexief kan sturen en controleren.

Actoren worden gezien als handelingsbekwaam en als 'knowledgeable'. De actor is eerst en vooral **handelingsbekwaam**. Hij/zij kan met zijn/haar daden een verandering aanbrengen in het verloop van de gebeurtenissen in de wereld. Handelingsbekwaamheid is de bekwaamheid 'to make a difference', de bekwaamheid dingen te doen zodat er iets gebeurt in de wereld, dingen die niet zouden plaatsvinden indien de actor een bepaalde handeling niet gesteld had.

'**Knowledgeability**' (3) betekent dat de actoren een zekere kennis bezitten waarop ze zich kunnen beroepen, om te doen wat ze willen/moeten doen. Kennis simpelweg nodig om te leven, die de actor in staat stelt 'to go on'. Deze kennis van ethnomethodes (sociale vaardigheden, methoden en procedures) is deels *discursief* (rationeel/verwoordbaar), deels *praktisch* (vanzelfsprekend en stilzwijgend gehanteerd, doorgaans onbewust) (Giddens, 1991b : 96).

Het menselijk handelen verschilt van het gedrag van dieren door wat Giddens met Garfinkel 'verantwoordelijkheid' (accountability) noemt. Met deze notie wil Giddens erop wijzen dat mensen bij het afleggen van verantwoording of het geven van redenen voor het handelen putten uit hetzelfde kennisreservoir waaruit de productie en reproductie van dat handelen stamt. Deze 'discursieve' (verwoordbare, verwoorde) kennis kent echter geen één-op-één relatie als kennisvoorraad met de handeling. Het praktisch bewustzijn is immers een centraal constituerend element voor handelen als stilzwijgende kennis die kundig wordt aangewend om een handelingsverloop te creëren, maar niet discursief geformuleerd kan worden (Giddens, 1991b : 96). Zo betekent 'Nederlands kennen', kennis hebben van een enorm gecompliceerd stelsel van regels en principes en de context van hun

toepassing. Dit betekent niet dat men die regels of principes discursief moet kunnen verwoorden; men moet ze enkel kunnen aanwenden om van praktisch bewustzijn te spreken.

Vele van onze triviale praktijken in het alledaagse leven hebben, omwille van het praktisch bewustzijn, een sterk gestructureerd en normerend karakter. Op hun manier dragen ze fundamenteel bij tot institutionele reproductie.

Een laatste dimensie van de knowledgeability wordt gevormd door onbewuste motieven, drijfveren en verdringingsmechanismen.

De actor creëert door zijn/haar handelen het sociale leven, maar heeft het nu ook weer niet helemaal onder controle. Het is voor een stuk niet terug te voeren tot zijn/haar bedoelde creatie.

Zijn/haar handelen heeft immers dikwijls **onbedoelde gevolgen**. Bovendien moet hij/zij eerst aan een aantal **niet onderkende handelingsvoorwaarden** voldoen voor hij/zij tot handelen kan overgaan en op deze wijze is hij/zij in zekere zin gedetermineerd. Hierbij bezitten de dimensies 'tijd' en 'ruimte' bovendien een wezenlijke betekenis. Ze worden in ons handelen opgenomen als intrinsieke, vormgevende bestanddelen. Alle sociale interactie is immers een snijpunt van 'présence' en 'absence' (Ruebens, 1990 : 150). De 'hic et nunc'-activiteiten staan in een permanente wederzijdse beïnvloeding met **tijd-ruimtelijke 'afwezige' sociale praktijken**.

De geschiedenis is geen gepland project : alle intentionele activiteiten vinden plaats in de context van instituties die over langere tijdsperiodes hun beslag hebben gekregen (Giddens, 1991b : 97). Het sociale leven is wel een creatie van de actor, maar daarom niet steeds een bedoelde creatie : het is een mengeling van *'intended and unintended consequences'*.

Sociale systemen (waaruit onze maatschappij opgebouwd is) zijn niets anders dan over tijd en ruimte strekkende interactiepatronen. Systemen bestaan reëel, op een seriële manier, wanneer de constituerende interacties voortdurend gereproduceerd worden. Ze zijn mogelijk doordat mensen vandaag dingen doen die vergelijkbaar zijn met wat gisteren gedaan werd en doordat mensen gelijkaardige gedragpatronen en overeenkomsten vertonen als mensen op andere locaties (Ruebens, 1990 : 152).

De meest duurzame sociale systemen waarmee de mens geconfronteerd wordt, heten 'instituties'.

De steeds herhaalde (re)productie van interactiepatronen die aan de basis liggen van sociale systemen vereist de toepassing van structuur, of correcter, **structurele eigenschappen** ('structural properties'). Dit zijn *'telkens opnieuw georganiseerde regels en hulpbronnen'* (Giddens, 1991b : 99). De structurele eigenschappen vormen een buiten tijd en ruimte staande orde van semantische en morele regels en

hulpbronnen die het handelen vorm geven. Deze vormgeving mag niet als bovenmenselijk of louter dwingend opgevat worden, ze veronderstelt het kennisbekwame optreden van actoren die de 'virtuele' aanwezigheid van deze structurelementen steeds opnieuw in een reële aanwezigheid actualiseren (Ruebens, 1990 : 152). Structurelementen zijn louter gedeeltelijke aanwezigheden, 'materialisaties' van een afwezig virtuele totaliteit, een samenhangende **structuur**. Structuur bestaat slechts, in zoverre het optreedt in de interactie. Structuur bestaat slechts op het moment van actualisatie.

De term **structuratie** tenslotte wijst op de voorwaarden voor de continuïteit of de transformatie van structuren en uiteindelijk ook systeemreproductie. Het is een neologisme dat het proces van structuurcontinuïteit en -transformatie en in het verlengde daarvan van systeemvorming (aan de hand van het optreden van structuren) moet aanduiden.

In onze tijd-ruimtelijk gesitueerde handelingen actualiseren en reproduceren we de buiten tijd en ruimte staande orde van regels en hulpbronnen. Hierdoor wordt systeemvorming mogelijk : sociale interacties die tijd-ruimtelijk gesitueerd zijn 'verbinden' zich met de virtuele orde van structurelementen.

Door op deze manier het structuur- en systeembegrip op te vatten, verwerpt Giddens het dualisme tussen 'actor' en 'structuur' als twee van elkaar onafhankelijke fenomenen. Hij verdedigt in de plaats de idee van '**de dualiteit van structuur**' (duality of structure): '*According to the notion of the duality of structure, the structural properties of social systems are both medium and outcome of the practices they recursively organize*' (Giddens, 1984 : 25). Het handelingsbegrip van Giddens is hierbij niet langer tegengesteld aan het structuurbegrip. Beide begrippen zijn op een zodanige manier gedefinieerd dat ze elkaar op logisch vlak veronderstellen en nooit los van elkaar begrepen kunnen worden.

3.3. Vergelijking Bourdieu en Giddens

Het is interessant een exploratieve vergelijking tussen de praxeologie en de structuratietheorie aan de hand van de overeenkomsten met het werk *Learning to Labour* (1977) van Paul Willis te maken. Het etnografisch onderzoek van Willis bij schooljongens in Birmingham staat niet alleen dicht bij Giddens' structuratietheorie (4), ook de praxeologie (of liever : de reproductiethese) van Bourdieu wordt vaak aangehaald als een invalshoek die veel gelijkenissen vertoont met Willis' aanpak (Jenkins, 1982 : 277; Harris, 1992 : 62). Willis spiegelt zich ten dele overigens ook aan het werk van Bourdieu (5).

Willis' boek handelt over de 'Lads', een groepje deviante leerlingen in een school in een arbeidersbuurt van Birmingham, waarin zowel blanke, zwarte als Aziatische kinderen schoollopen. Dit groepje blanke jongens haat alles wat met de school te maken heeft en probeert een niet aflatend gevecht te voeren tegen hun schoolsysteem. De 'Lads' weten precies hoe zij hun leerkrachten het leven zuur kunnen maken en hoever ze kunnen gaan met dwars te liggen tegen het schoolsysteem, zonder zich de ergste vormen van strafmaatregelen op de hals te halen :

"The lads' specialise in a caged resentment which always stops just short of outright confrontation. Settled in class, as near a group as they can manage, there is a continuous scraping of chairs, a bad tempered 'tut-tutting' at the simplest request, and a continuous fidgeting about which explores permutation of sitting or lying on a chair. During private study, some openly show disdain by apparently trying to go to sleep with their heads sideways down on the desk, some have their backs to the desk gazing out of the window, or even vacantly at the wall" (Willis, 1977 : 12).

Volgens Willis is het belangrijkste doel in hun schoolgaande leven lol te trappen en een loopje te nemen met wat er van hen op school verwacht wordt : "Opposition to the school is principally manifested in the struggle to win symbolic and physical space from the institution and its rules and to defeat its main perceived purpose : to make you 'work'" (Willis, 1977 : 26). De overige scholieren, die zich wel conformeren aan de eisen van de school, noemen ze de 'Ear-oles'. Willis meent nu te kunnen aantonen dat de 'Lads' in feite beter snappen dan de 'Ear-oles' hoe het schoolsysteem in elkaar zit, net omdat ze er zich zo actief tegen verzetten. De rebelletjes weten precies waarop het gezag van de leerkracht berust, wat de rol van de leerkracht is en wat voor een 'systeem' een school eigenlijk is. Het uiteindelijke resultaat is natuurlijk dat de 'Ear-oles' via de school een carrière zullen kunnen uitbouwen en de 'Lads' op de arbeidsmarkt in de minder aantrekkelijke jobs terecht komen. De 'Lads' weten wel dat de latere werksituatie op vele vlakken gelijkenissen zal vertonen met het schoolgaan, maar kijken er toch met aandrang naar uit. Ze verwachten niet directe voldoening te ondervinden in hun werkomgeving, maar verlangen vooral het loon in handen te krijgen dat aan werken verbonden is. De laaggeschoolde jobs die jongens met een gelijkaardig schoolverleden uitoefenen, doet hen volgens Willis niet onmiddellijk gevoelens van minderwaardigheid krijgen. In zekere mate voelen ze zich superieur boven het soort werk dat zij uitoefenen. Ze genieten vooral van de volwassenenstatus die het werken met zich meebrengt.

Willis toont aan dat arbeiderskinderen die de school verlaten niet in competitie kunnen treden voor de inname van middenklassejobs. De arbeidersjongeren willen

deze jobs immers niet, gezien ze in hun subcultuur van 'Lads' die gericht is tegen het schoolsysteem, een oriëntatie naar handenarbeid aankweken. Het verwerpen van middenklasse culturele normen, gecombineerd met een fervent anti-autoritarisme en de verheerlijking van de arbeiderswereld met haar mannelijke handenarbeid, gaat de klassepositie van de 'Lads' in hun eigen ogen legitimeren (Jenkins, 1982 : 277). Ze 'kiezen' op deze wijze hun eigen toekomst. De keuze is er echter één van de illusoire soort. In hun latere leven beklagen sommigen overigens die vroegere 'keuze' voor handenarbeid en het opgeven van het onderwijs.

Bij Giddens krijgt dit fenomeen dat arbeiderskinderen naar arbeidersjobs loodst, de term **'onbedoeld gevolg van handelen'** opgeplakt. Een functionalistische analyse zou stellen dat het kapitalisme, met het oog op systeemreproductie, 'behoefte' heeft aan een grote groep jongeren uit de werkende klasse om ongeschoold werk te doen en dat het instituut 'school' dit bewerkstelligt. Volgens Giddens heeft de systeemreproductie die we hier zien geen uitstaans met functionele behoeften, maar 'gebeurt' ze gewoon, als onbedoeld gevolg van handelen.

Bij Bourdieu is het eindresultaat heel wat minder 'toevallig'. Volgens Bourdieu manifesteert zich hier de **werking van de 'habitus'** die een 'subjectieve verwachting' van de 'objectieve waarschijnlijkheid' inhoudt. Het onderwijssysteem is een veld, waarin de school fungeert als de geïnstitutionaliseerde 'agent' van cultuuroverdracht, de zogeheten 'pedagogische actie'. Zowel de manier van cultuuroverdracht als de cultuur zelf, zijn volgens Bourdieu arbitrair. Pedagogische actie blijkt nu een bestendigende uitwerking te kennen. Het promoot immers de disposities (habitus) en de cultuur van de hogere klassen. Hierdoor kent het een gedifferentieerde invloed op kinderen uit de verschillende bevolkingslagen. Kinderen uit de hogere klassen werden reeds in hun primaire socialisatie tot deze disposities opgevoed en verwerven zo een voorsprong bij het assimileren van de cultuur gepropageerd in het onderwijs. Aangezien 'competentie' - met als maatstaf diezelfde disposities - doorslaggevend is in de scolaire carrière, hebben deze kinderen de meeste kansen een succesvolle educatie door te maken. Kinderen uit de lagere klassen, zoals hier de 'Lads', lopen steeds een heel eind achterop. Hun habitus, die aan de basis ligt van het kattenkwaad op school, geeft hen weinig kans te slagen in het onderwijsveld. In het verlengde daarvan, rest hen in de beroepssfeer niets anders dan het verrichten van ongeschoolde arbeid.

Bij Giddens zijn de 'Lads' erg handelingsbekwaam, ze zijn **'knowledgeable'** : Giddens (1991a : 30) meent (met Willis) dat ze eigenlijk 'slimmer' zijn dan de rest omdat ze het schoolsysteem 'doorzien' en er actief verzet tegen kunnen plegen. Hun 'knowledgeability' uit zich niet zozeer op het formeel discursieve niveau (ze geven

geen kristalhelder betoog over de werking van het schoolsysteem), dan wel als praktische kennis die aangewend wordt in hun sabotage-acties en in de discursieve elementen in hun grappen en sarcasme. Als spijtig onbedoeld gevolg van het handelen dat samenhangt met deze 'knowledgeability', plaatsen de 'Lads' zich zo echter buiten spel op de arbeidsmarkt.

Bij Bourdieu krijgen we een minder 'actief' beeld van de 'Lads'. Het strategisch handelen van de 'Lads' ligt gewoon in het verlengde van hun disposities (habitus) als arbeidersjongens, die samenhangen met ('correcte') 'subjectieve verwachtingen' van hun 'objectieve toekomstkansen'. Hun negatieve disposities tegenover het schoolsysteem leiden tot zelf-eliminatie en de visie dat het hele schoolgedoe 'toch niets voor hen is' (Willis, 1977 : 98). Volgens Bourdieu verwerpen ze daarbij echter de legitimiteit van het schoolsysteem en de klasseverhoudingen an sich niet (6), ze stellen er zich gewoon buiten omdat ze 'weten' dat ze er - door de onaangepastheid van hun habitus - toch niet in zullen slagen om via het onderwijs veel winst te boeken.

Giddens (en Willis) voeren het aanvaarden van de klassesuperioriteit en de legitimiteit van het schoolsysteem bij de arbeiders, die uiteindelijk toch zo revolutionair niet blijken te zijn, langs een achterdeur terug binnen. De arbeiders heulen mee met het 'kapitalistische systeem' omdat ze vanuit hun masculine arbeidscultus seksisme en racisme hoog in het vaandel dragen. Door die ideologieën gaan ze geloven dat uitbuiting en ongelijkheid onvermijdelijk en zelfs natuurlijk zijn en dragen ze uiteindelijk bij tot de reproductie van het kapitalisme (Harris, 1992 : 61). Diegenen die zich later gaan beklagen over het soort werk dat ze verrichten, kijken retrospectief terug op hun schooltijd als 'een gemiste kans' en verlenen het schoolsysteem een hernieuwde legitimiteit.

Ondanks de relatief grote verscheidenheid in nadruk op de 'bewegingsruimte' van de actoren, blijkt uit deze aftastende vergelijking van de praxeologie en de structuratietheorie al één sterke overeenkomst : **de reproductie van systemen is het gevolg van handelen, van de praxis**. Bij Giddens is het een onbedoeld gevolg van routineus handelen, bij Bourdieu is het een logisch gevolg van de werking van de habitus. De visie dat mensen niet simpelweg regels volgen in hun alledaagse leven, maar gewoontes in hun handelen vormen en denkkaders ontwikkelen in een complex proces van ervaringen en toenemende aanpassing aan de maatschappij, is een centraal punt van overeenkomst. Wat Bourdieu onder de noemer 'habitus' plaatst, krijgt bij Giddens de aandacht als 'routinisering' van het sociale handelen (Schiels, 1991 : 32). Beide auteurs staan op één lijn achter de visie dat sociale structuren niet zouden bestaan wanneer ze niet gecreëerd waren door actoren en dat ze niet kunnen

verderbestaan als ze niet geactualiseerd worden (in de praxis naar boven komen) (Schiels, 1991 : 271). Het is op het punt van de concrete invulling van deze idee dat de auteurs een andere weg op gaan : bij Bourdieu wordt de praxis weinig meer dan een medium tot uiting van de sociale structuur (determinisme) en bij Giddens staat het autonome subject tegenover een dwingende omgeving, waarin hij met de praxis veranderingen kan aanbrengen (voluntarisme) (Schiels, 1991 : 270-271).

4. HET STRUCTURISME

De gelijkenissen - waarvan slechts enkele in het voorgaande aan bod kwamen - tussen Pierre Bourdieu en Anthony Giddens hebben ertoe geleid dat ze stilaan als vertegenwoordigers van een (fictieve) school beschouwd worden, die de naam 'structurisme' meegegeven kan worden (7). De kerneigenschappen van het structurisme zijn als volgt te omschrijven. Ten eerste verwerpen de betrokken auteurs het denken in dichotomieën, in het bijzonder het hanteren van de tegenstelling handelen-structuur. Geen van beide kanten van de tweespalt wordt geduid exclusief bruikbaar te zijn om de sociale werkelijkheid adequaat te benaderen. Ten tweede neemt een model van dialectische synthese een primordiale plaats in binnen hun denken. Zo is bij Bourdieu de habitus verworven in de praxis én stuurt ze de praxis. De habitus is gedetermineerd en determinerend. Bij Giddens is structuur resultaat én medium van sociale interactie. Handelen veronderstelt er de bemiddeling van structurelementen (niet-onderkende handelingsvoorwaarden) die slechts bestaan door actualisering en reproductie (onbedoeld gevolg) in het handelen. Ten derde benadrukken ze sterk het belang van praxis (8) en praktisch bewustzijn in hun analysekaders voor menselijk handelen. Ten vierde zien ze de gegevens tijd en ruimte als centrale componenten van sociale interacties. Ten vijfde wenden ze zich opvallend tot ontologische vraagstellingen en tenslotte promoten ze het reflexieve karakter van de sociologie.

Urry (1982 : 100) beschouwt in navolging van Thrift de volgende auteurs als 'volgelingen' van het structurisme : Bhaskar, Giddens, Bourdieu, Dawe en Touraine. Zelf voegt Urry daar Sayer nog aan toe, terwijl Mommaas (1991 : 4) daar nog Habermas, Elias, Castoriades en Layder bij aanvult. Met respectievelijk Vandenberghe en Livesay weerhoud ik als duidelijke vertegenwoordigers uit deze reeks auteurs vooral Anthony Giddens, Pierre Bourdieu, Roy Bhaskar, Peter Berger (Vandenberghe, 1992 : 8) en Jürgen Habermas (Livesay, 1989 : 263). Het pleidooi voor een synthese van het culturalisme en het structuralisme in het opstel '*Culturele studies : twee paradigma's*', zet mij aan daar Stuart Hall (1991 : 43-62) met nadruk bij te voegen.

4.1. Het structurisme en het handeling/structuur debat

Indien het gerechtvaardigd is over een nieuwe sociologische stroming - het structurisme - te spreken dringt zich uiteraard de vraag op wat de waarde ervan voor het handeling/structuur debat kan zijn. Crespi (1992 : 133-134) meent dat het huidige handeling/structuur-debat als centrale controverse de vraag kent in hoeverre structuren gereëficieerd zijn, welke autonomie ze kennen en wat hun dwangmatig karakter is tegenover innoverend handelen. Het centrale dialectische element van het structurisme, waarin gesteld wordt dat handelen structuur tot gevolg heeft en op haar beurt geconditioneerd wordt door structuur, schenkt volgens Crespi niet genoeg voldoening in de oplossing van het debat, hoewel dit inzicht een grote stap vooruit betekent. De ambivalentie van handelen ten opzichte van structuur blijft teveel een open kwestie. Crespi meent dat het nodig is handelen nog meer los te koppelen van betekenisgeving en de relatie tussen handelen en structuur uit te diepen met aandacht voor de vraag wanneer handelen innovatief werkt en wanneer handelen reproducerend functioneert.

De uitdaging bestaat erin aan de hand van een dialectische visie op handelen en structuur, toch aandacht te hebben voor handelen dat voortdurend ongewenste en onverwachte effecten kent en zich zo op den duur uitkristalliseert tot een systeem van perverse effecten dat aan de controle van de actoren ontsnapt en op een significante wijze hun handelingsmogelijkheden beperkt (Vandenberghe, 1992 : 14). Wanneer men de analyse van Norbert Elias volgt dat de interdependentie van individuen en de vervlechting van hun handelingen noodzakelijkerwijze uitmonden in de vorming van een specifieke en complexe figuratie, die geen van de individuen gewenst of voorzien heeft en die zich blind en met een relatieve autonomie ontwikkelt - ondanks het feit dat ze niets anders is dan het resultaat van die interdependentie - (Elias, 1971; Vandenberghe, 1992 : 14), kan men niet anders dan de idee van emergentie (her)invoeren.

De afwezigheid van deze idee van emergentie bij Giddens en Bourdieu doet volgens Layder en Crespi hun interessante dialectische modellen enigszins mank lopen (Vandenberghe, 1992 : 17; Crespi, 1992 : 34-35 en 134). Dat er bij Giddens geen plaats is voor de idee van emergentie staat voor Ira Cohen (1989 : 88) buiten kijf. Er valt echter iets voor te zeggen dat Bourdieu's praxeologie het fenomeen emergentie wel in zich draagt en meer specifiek in zijn veldbegrip.

Een valabel alternatief ligt in het morfogenetisch perspectief van Archer : het dualisme wordt daar voorzichtig hersteld door een analytisch onderscheid in te voeren tussen de sequenties van een structuratieproces. Structurele kristallisatie (emer-

gentie) verschijnt in het morfogenetisch perspectief als het voorlopig eindproduct van een sequentieel proces van structurele conditionering (op tijdstip 1), sociale interactie (op tijdstip 2) en structurele elaboratie (op tijdstip 3). Objectieve structuren worden bij Archer een relatieve independentie toegekend : ze vallen niet meer onmiddellijk samen met de handelingen die ze reproduceren. Het grote voordeel van een dergelijke sequentiële benadering is dat ze de dialectiek niet volledig opgeeft, maar ruimte laat voor een overwicht van handelen op structuur en vice versa, ruimte laat voor emergentie (Vandenberghe, 1992 : 18).

In Giddens' structuratietheorie zou dan - hoewel Giddens zelf zou steigeren als hij dit zou lezen - bij de werking van instituties en hun gevolgen als niet-onderkende handelingsvoorwaarden sprake kunnen zijn van emergentie. Giddens' constructie van de dualiteit van de structuur zou dan echter onherroepelijk ondergraven worden, waarop heel zijn structuratietheorie uiteindelijk gestoeld is.

De idee van emergentie binnen Bourdieu's theorie is minder ver te zoeken. Het habitusbegrip zou nochtans evengoed fundamenteel onrecht aangedaan worden als bij de dualiteit van de structuur bij Giddens, wanneer we daarin ergens emergentie zouden proberen plaatsen. De meeste auteurs vinden dan ook dat Bourdieu's theorie in hetzelfde dialectische bedje ziek is als Giddens' structuratietheorie (Crespi, 1992 : 33). Het concept 'structuur' is in de praxeologie echter niet zo 'duidelijk' omlijnd als in de structuratietheorie. Emergentie van structuren dient niet per se gezocht te worden binnen zijn dialectische habitusbegrip. Een ander kernconcept uit de praxeologie, het veld, - dat Crespi in zijn kritiek op Bourdieu duidelijk over het hoofd ziet - vervult immers die taak : het erkennen van de idee van emergentie binnen dit begrip hoeft de rest van Bourdieu's theorie logisch niet te ondergraven. Bourdieu's praxeologie gaat op het vraagstuk van de autonomie van structuren dan ook verder in dan Giddens' structuratietheorie.

4.2. Voorstel tot adequaat structuristisch perspectief

In de zoektocht naar een adequaat structuristisch perspectief, pleit ik er dan ook voor de inzichten van Giddens met deze van Bourdieu te combineren, met een overwicht van deze laatste.

Deels in navolging van Livesay (1989 : 263-292), zal ik in een kort bestek proberen aan te tonen welke vormen zo'n combinatie kan aannemen.

De structuratietheorie van Giddens heeft als doel zowel de reproductie van het sociale leven als de kundige productie daarvan door actoren, te verklaren. Gezien Giddens zich bij de uitwerking van zijn theorie vooral geconcentreerd heeft op het

aantonen van het belang van kundig (in de zin van 'knowledgeable') menselijk handelen voor de opbouw van het sociale leven, blijkt zijn structuratietheorie bij een globale beoordeling echter in voluntarisme te vervallen. De interessante notie 'onbedoelde gevolgen van handelen' bleef bij Giddens relatief onderontwikkeld. Een diepere uitwerking van dit deel van zijn structuratietheorie, zou het voluntaristische karakter doen verdwijnen. Wanneer bovendien de idee van emergentie toegelaten wordt en er aandacht komt voor het logisch-sequentieel aspect van structuratie, kan met een voorzichtige herinvoering van een zeker dualisme tussen handelen en structuur het tautologische karakter van de dialectische relatie tussen handelen en structuur afnemen. Wanneer dit niet gebeurt, blijft een 'puur' dialectische visie op handelen en structuur steken in de trivialiteit, of kan ze voor de sociologie enkel haar nut bewijzen als een interessante denkoefening.

De kernstelling van Giddens' structuratietheorie bestaat erin dat structuren de media zijn waarlangs alle sociale handelen gebeurt en tegelijkertijd zelf gevolgen zijn van sociaal handelen. Hiermee wordt op het belang gewezen van de praxis, van het alledaagse handelen en de rol daarvan in de reproductie van het sociale leven. Structuren (systemen) kunnen niet los gezien worden van handelen: dat ik een artikel schrijf, volgens bepaalde expliciete en impliciete regels, en dat dit artikel (hopelijk) gelezen en geëvalueerd wordt, eveneens volgens bepaalde expliciete en impliciete regels, draagt bij tot de reproductie van het fenomeen artikel (en de impliciete en expliciete regels die gehanteerd worden bij het schrijven en beoordelen ervan) en uiteindelijk tot de reproductie van de academische sociologie-beoefening. 'Geen structuur zonder handelen' is een triviale stelling, maar daarom niet een minder belangrijke vooronderstelling.

De productie en reproductie van de samenleving moet volgens Giddens gezien worden als een 'skilled performance on the part of its members' (Livesay, 1989: 266), niet louter als mechanische reeks van processen. Giddens wil daarmee echter niet beweren dat actoren zich volledig bewust zijn van hun bekwaamheden of de wijze waarop ze die (moeten) aanwenden, of dat het sociale leven simpelweg gezien kan worden als het verwachte en gewilde resultaat van menselijke handelingen. Menselijk handelen erkent Giddens (1976: 160) als fundamenteel gebonden: mensen maken de samenleving, maar doen dit als historisch gesitueerde actoren, onder omstandigheden die zij zelf niet gekozen hebben.

De handelingsbekwaamheid van actoren is steeds gebonden door niet-onderkende handelingsvoorwaarden en onbedoelde gevolgen. Bij de eerste formuleringen van de structuratietheorie beperkt Giddens de niet-onderkende handelingsvoorwaarden nog tot de eisen van de werking van het niet-discursieve bewustzijn; de 'practical consciousness' (Livesay, 1989: 268). In latere verwoordingen van de structuratietheorie erkent Giddens dat niet-onderkende handelingsvoorwaarden verder gaan dan

dat : het gaat ook om de invloed van systemen en instituties (het gevolg van recurrent handelen) (Livesay, 1989 : 268). De invloed van systemen en instituties blijft echter - in onmiddellijke aansluiting met de idee van de dualiteit van de structuur - verbonden aan het sociale handelen zelf : op zich is er geen autonome invloed die uitgaat van systemen of instituties.

Giddens laat wel ruimte voor autonome niet-onderkende handelingsvoorwaarden, die losstaan van het sociale handelen, wanneer hij wijst op het belang van onbewuste drijfveren die de psychologie bestudeert en in zekere zin erkent dat Goffman op zekere hoogte wel gelijk had te beweren dat er een onafhankelijke interactie-orde bestaat (Livesay, 1989 : 270). Waar hij zich verdiept in de tijd-geografie en de ideeën rond disciplineren van Michel Foucault, lijkt Giddens de laatste tijd impliciet eveneens een zekere autonome invloed van tijd, ruimte en middelen te erkennen (Livesay, 1989 : 270). Omdat hij de dualiteit van de structuur echter niet wil opgeven, kan hij daar vooralsnog uiteraard niet echt ver op ingaan.

Bourdieu's habitusbegrip kan zo binnen Giddens' structuratietheorie gedropt worden : de habitus is een manier om te conceptualiseren hoe structurele principes als niet-onderkende handelingsvoorwaarden de 'logica van de praktijk' vormen, waarop het handelen, de praxis, gebaseerd is (Livesay, 1989 : 275). De habitus vormt een geheel van niet-onderkende handelingsvoorwaarden voor een persoon. De habitus bestaat echter niet los van het handelen; uiteindelijk kan het ook pas door de socioloog 'gezien' worden in (als) recurrente praktijken. De habitus komt tot stand via de opvoeding en secundaire socialisatie en vormt de weerspiegeling van de 'objectieve' positie van een individu binnen de sociale verhoudingen en in de verschillende velden. De habitus wijst overigens op de incorporatie van de werkelijkheid, maar exporporeert tegelijkertijd de realiteit, waardoor ze die reproduceert.

Het habitusconcept van Bourdieu is een (meer) uitgewerkte conceptualisatie van de idee bij Giddens dat herhaalde (gereproduceerde) handelingen zelf niet-onderkende handelingsvoorwaarden vormen.

De dualiteit van de structuur, de dialectiek tussen handelen en structuur, blijft in het hanteren van het habitusbegrip bij Bourdieu behouden : habitus en praxis zijn onlosmakelijk verbonden. Bourdieu overbenadrukt bewust het determinisme van zijn habitusbegrip, omdat zijn visie op wetenschap nu eenmaal een overgedetermineerd model vooronderstelt (Jacobs, 1993 : 95). Bourdieu vertrekt steevast vanuit de idee van continue reproductie van de sociale (klasse-) verhoudingen, om aan sociologische analyse te doen. Dat is een keuze, waarvoor mijns inziens veel te zeggen valt, die echter niet onvermijdelijk impliceert dat de wereld per definitie op een deterministische manier in mekaar zit; de sociale werkelijkheid wordt louter vanuit een (toch redelijk genuanceerd) deterministisch model benaderd. De cruciale

rol die toebedeeld wordt aan de praxis binnen zijn model, zorgt ervoor dat de praxeologie toch aandacht heeft voor actoren en op een (inhoudelijk) andere manier dan bijvoorbeeld het structuralisme van Lévi-Strauss als 'deterministisch' geïdentificeerd moet worden. Structuur wordt bij Bourdieu onlosmakelijk gekoppeld aan cultuur en betekenis. Structuur ligt niet op een puur mechanistische (materialistische) manier aan de basis van cultuur, noch vice versa : structuur uit zich via en in cultuur.

Toch blijft er binnen Bourdieu's praxeologie ruimte voor het toekennen van emergentie aan structuur, is er ruimte voor een opvatting van structuur die relatief autonoom staat tegenover cultuur. In navolging van Rudi Laermans (1984 : 43) meen ik immers dat men het handelen bij Bourdieu als gedetermineerd moet zien door twee gedeeltelijk onafhankelijke, causale series, namelijk de sociale condities die iemands habitussysteem structureren enerzijds en de specifieke veldmogelijkheden anderzijds. Op zich kunnen de sociale condities die een habitussysteem structureren, niet los gezien worden van de praxis, van het handelen. Binnen de habitus staat handelen en structuur immers in die bewuste dialectische relatie. Wat betreft velden, ligt de weg naar emergentie van structuren echter open. Sociale verhoudingen kunnen dan, wanneer deze geuit worden binnen een specifieke veldsituatie, uiteindelijk ook een zekere emergentie kennen.

De specifieke vormen van velden en hun logica, het ontstaan van velden, kan in navolging van Archer (1982) beschouwd worden als een emergent gegeven, als een uitkristallisatie van herhaald handelen, een structurele elaboratie. Net zoals de habitus, is een veld in de terminologie van Giddens een onbedoeld gevolg van handelen. Het is echter belangrijk te weten dat een veld een historisch gegeven is : 'dans un champ, il y a des luttes, donc de l'histoire' (Bourdieu, Wacquant, 1992 : 78) en dat het een zekere relatieve autonomie kent (Dimaggio, 1979 : 1468). Welke vormen (proporties) die relatieve autonomie precies aanneemt, laat Bourdieu doorgaans echter in het midden.

Ik meen dat het veldbegrip een opening laat om Archers ideeën rond emergentie in de praxeologie binnen te halen : de inzet, de logica en de eisen van het veld structureren op een gedeeltelijk onafhankelijke (lees : emergente) wijze (als het gevolg van structurele elaboratie) het handelen.

Toch laat Bourdieu's praxeologie zich niet zo gemakkelijk strikken door mijn simpel pleidooi om velden (en hun werking) als emergente fenomenen te beschouwen :

"Pour si grand que soit l'effet de champ, il ne s'exerce jamais de façon mécanique, et la relation entre les positions et les prises de position (notamment les oeuvres) est toujours médiatisée par les dispositions des agents et par l'espace des possibles qu'elles constituent comme tel à travers la perception de l'espace des prises de positions qu'elles

structurent. L'origine sociale n'est pas, comme on le croit parfois, le principe d'une série linéaire de déterminations mécaniques, la profession du père déterminant la position occupée, qui déterminerait à son tour les prises de position : on ne peut ignorer les effets qui s'exercent à travers la structure du champs, et en particulier à travers l'espace des possibles offerts, et qui dépendent principalement de l'intensité de la concurrence, elle-même liée aux caractéristiques quantitatives et qualitatives du flux des nouveaux entrants" (Bourdieu, 1992 : 357).

Bovenstaande uitweiding in *'Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire'* van Bourdieu, bevestigt en ontkracht mijn stelling tegelijkertijd. In het begin en op het einde van bovenstaand citaat blijkt dat Bourdieu een relatief autonome werking van velden erkent. Tegelijkertijd benadrukt Bourdieu echter dat het effect van een veld niet op een mechanistische manier gezien mag worden, maar benaderd moet worden als een fenomeen dat gemedieerd wordt via de habitus...

5. BESLUIT

De discussie over de breuk tussen handelings- en systeemtheorie binnen de sociologie is volop aan de gang. In de zoektocht naar een overbrugging van deze tweespalt nemen twee auteurs een toonaangevende positie in : Pierre Bourdieu met zijn praxeologie en Anthony Giddens met zijn structuratietheorie. Beide hanteren een model, dat de naam 'structurisme' meekreeg, waarin gesteld wordt dat richtinggevend patronen (structuur) ge(re)construeerd worden binnen de praxis (handelen). De centrale controverse voor het structurisme lijkt uit de vraag te bestaan in hoeverre structuren 'autonomie' kennen en wat hun 'dwangmatige karakter' is tegenover 'innoverend' handelen. De stelling dat handelen structuur tot gevolg heeft en op haar beurt geconditioneerd wordt door structuur, schiet hier tekort. De uitdaging bestaat erin, vertrekkende van deze dialectische idee, toch een gradatie te kunnen maken in het reproducerend en het innoverend gehalte van verschillende vormen van handelen. Of anders gesteld, in welke gevallen is handelen meer gestructureerd dan in andere gevallen.

Bij het beantwoorden van deze vraag, kan het hanteren van Bourdieu's veldbegrip soelaas bieden. Als onbedoeld gevolg van handelen, beïnvloedt het veld op autonome manier later handelen. Op die manier springt het veldbegrip uit de dialectische koppeling handelen-structuur van het habitusconcept of de structuratiegedachte.

Deze suggestie heeft tot doel nog iets dichters te komen bij de synthese van het handelings- en systeemperspectief en tegelijkertijd een logisch model te behouden.

Naar de toekomst toe is het - met Mannheim, Kilminster en Bourdieu in het achterhoofd - hierbij geen onzinnige vraag hoelang dit doel nog stand zal houden binnen de theoretische sociologiebeoefening.

VOETNOTEN

- (1) Deze voorstelling van de praxeologie en de structuratietheorie dient met enige voorzichtigheid benaderd te worden. Binnen het bestek van dit artikel is het onmogelijk de modellen van Bourdieu en Giddens helemaal tot hun recht te laten komen. Voor een meer uitgebreide inleiding tot Pierre Bourdieu, zie o.a. : Bourdieu, Wacquant (1992), Robbins (1991), Laermans (1984). Voor een meer uitgewerkte inleiding tot Anthony Giddens, zie o.a. : Cohen (1989), Giddens (1984), Giddens (1991c). Voor een meer uitgebreide vergelijking tussen Bourdieu en Giddens, zie o.a. : Coenen (1979), Sewell (1992), Livesay (1992), Jacobs (1993). Voor kritische besprekingen van de theorieën verwijs ik voor beiden naar Jacobs (1993), voor Bourdieu naar Dimaggio (1979), Vervaeck (1989), Jenkins (1992) en voor Giddens naar Archer (1982), Kilminster (1991), Craib (1992).
- (2) Hier profileert zich een belangrijke breuk tussen de visies van Bourdieu en die van het structuralisme, waarvan Bourdieu in het begin van zijn carrière een 'volgeling' was. Binnen het structuralistisch paradigma tracht men symbolische structuren immers te herleiden tot universele beginselen van een dieperliggende rationaliteit (Mortier, 1986 : 5).
- (3) Soms in het Nederlands vertaald met de stroeve term 'kundigheid'.
- (4) Giddens beschouwt Willis' werk als een voorbeeld hoe empirisch onderzoek aansluitend op de structuratietheorie er zou kunnen uitzien (Giddens, 1984 : 293; 1989 : 430; 1991a : 30).
- (5) In 'Learning to Labour' wordt Bourdieu eventjes aangehaald (Willis, 1977 : 128). Ook in recentere 'nabesprekingen' van 'Learning to Labour', refereert Willis, vooral in navolging van Stuart Hall, regelmatig naar het werk van Bourdieu (Harris, 1992 : 62).
- (6) Dit is wat Bourdieu 'méconnaissance' noemt : een proces waarbij machtsverhoudingen niet gepercipieerd worden voor wat ze 'objectief' zijn, maar gezien worden op een wijze die hen legitiem doen lijken in de ogen van de waarnemer. De ideologie van de formele gelijkheid en het toekennen van een

'objectief' karakter aan de selectiecriteria in het educatieve systeem, doen de reële ongelijkheid en de valse start van kinderen uit de lagere klassen op het discursieve niveau aan de betrokkenen voorbijgaan. Er is hier sprake van symbolisch geweld : het als legitiem aanvoelen van een arbitrair symbolisch systeem, dat ongemerkt de bestaande machtsverhoudingen reproduceert.

- (7) De term 'structurisme' (Vandenberghe, 1992 : 8) lijkt me het meest adequaat. Niet alleen ligt het woord heel wat vlotter in de mond dan 'structurationisme' (Urry, 1982 : 100) en 'structuratieschool' (Munters, Meijer, 1991 : 67), de verwijzing naar de specifieke theorie van Giddens is ook minder pertinent aanwezig.
- (8) Praxis is handelen, dat op zich niet bewust of reflexief is, maar enkel vanuit de betekenisgeving van de actor zelf begrepen kan worden. Het is handelen met een soort geïncorporeerde betekenisgeving (Bekaert, 1992 : 253).

BIBLIOGRAFIE

- Archer, M. (1982) 'Morphogenesis versus structuration : on combining structure and action', *The British Journal of Sociology*, 33 (4) : 455-483.
- Bekaert, S. (1992) 'Een interpretatieve kritiek op het etnomethodologisch behaviourisme', *Tijdschrift voor Sociologie*, 13 (2) : 221-262.
- Bourdieu, P. (1979) *La Distinction. Critique sociale du jugement*. Paris : Minuit.
- Bourdieu, P. (1987) 'What Makes a Social Class ? On the Theoretical and Practical Existence of Groups', *Berkeley Journal of Sociology*, 32 (1) : 1-17.
- Bourdieu, P. (1989a) 'Vive la Crise !', pp. 51-66 in D. Pels (ed.), *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam : Van Gennep.
- Bourdieu, P. (1989b) 'Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal', pp. 120-141 in D. Pels (ed.), *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam : Van Gennep.
- Bourdieu, P. (1989c) 'De sociale ruimte en de genese van "klassen"', pp. 142-170 in D. Pels (ed.), *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam : Van Gennep.
- Bourdieu, P. (1992) *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris : Editions du Seuil.
- Bourdieu, P., L. Wacquant (1992) *Réponses*. Paris : Editions du Seuil.
- Coenen, H. (1989) 'Praxeologische structuratietheorie : preliminaire opmerkingen bij een vergelijking', *Antropologische verkenningen*, 8 (2) : 49-56.

- Cohen, I. (1989) *Structuration Theory. Anthony Giddens and the Constitution of Social Life*. Houndmills : MacMillan.
- Craib, I. (1992) *Anthony Giddens*. London : Routledge.
- Crespi, F. (1992) *Social Action & Power*. Oxford : Blackwell.
- Dawe, A. (1970) 'The two sociologies', *British Journal of Sociology*, 21 (2) : 207-218.
- Delhay, C. (1986) *Bourdieu : de sociale differentiatie in de smaak van mensen*. Niet gepubliceerde paper. Leuven : K.U.Leuven.
- Dimaggio, P. (1979) 'Review Essay : On Pierre Bourdieu', *American Journal of Sociology*, 84 (6) : 1460-1474.
- Elias, N. (1970) *Wat is sociologie ?* Utrecht : Aula.
- Giddens, A. (1979) *Nieuwe regels voor de sociologische methode*. Baarn : Ambo.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge : Polity Press.
- Giddens, A. (1987) *Social Theory and Modern Sociology*. Cambridge : Polity Press.
- Giddens, A. (1989) *Sociology*. Cambridge : Polity Press.
- Giddens, A. (1991a) 'Structuratietheorie en empirisch onderzoek'. Gastcollege Wageningen 27/4/1984, geredigeerd door Q. Munters, G. Spaargaren, pp. 13-36 in Q. Munters, E. Meijer, H. Mommaas, H. Van der Poel, R. Rosendal, G. Spaargaren (eds.), *Anthony Giddens. Een kennismaking met de structuratietheorie*. Wageningen : Mededelingen van de vakgroepen sociologie.
- Giddens, A. (1991b) 'Handeling, structuur en macht', pp. 93-104 in Q. Munters, E. Meijer, H. Mommaas, H. Van der Poel, R. Rosendal, G. Spaargaren (eds.), *Anthony Giddens. Een kennismaking met de structuratietheorie*. Wageningen : Mededelingen van de vakgroepen sociologie.
- Giddens, A. (1991c) 'Structuration theory : past, present and future', pp. 201-221 in C. Bryant, D. Jary (eds.), *Giddens' Theory of Structuration. A Critical Appreciation*. London : Routledge.
- Hall, S. (1991) *Het minimale zelf en andere opstellen*. Amsterdam : Sua.
- Harris, D. (1992) *From Class Struggle to the Politics of Pleasure. The Effects of Gramscianism on Cultural Studies*. London : Routledge.
- Jacobs, D. (1993) *De synthese van handelings- en systeemtheorie bij Pierre Bourdieu en Anthony Giddens*. Ongepubliceerde licentiaatssthesis vakgroep sociologie, Gent : Universiteit Gent.

- Jenkins, R. (1982) 'Pierre Bourdieu and the Reproduction of Determinism', *Sociology*, 16 : 270-281.
- Jenkins, R. (1992) *Pierre Bourdieu*. London : Routledge.
- Kilminster, R. (1991) 'Structuration theory as a world-view', pp. 74-115 in C. Bryant, D. Jary (eds.), *Giddens' Theory of Structuration. A critical appreciation*. London : Routledge.
- Laermans, R. (1984) 'Bourdieu voor beginners', *Heibel*, XVIII : 21-48.
- Livesay, J. (1989) 'Structuration Theory and the Unacknowledged Conditions of Action', *Theory, Culture and Society*, (6) : 263-292.
- Mommaas, H. (1991) 'Inleiding : plaats en pretentie van de structuratietheorie', pp. 1-11 in Q. Munters, E. Meijer, H. Mommaas, H. Van der Poel, R. Rosendal, G. Spaargaren (eds.), *Anthony Giddens. Een kennismaking met de structuratietheorie*. Wageningen : Mededelingen van de vakgroepen sociologie.
- Mortier, F. (1986) 'Pierre Bourdieu' in De Visscher (ed.), *Kritisch Denkers Lexicon*. Alphen aan de Rijn : Samson.
- Munters, Q., E. Meijer (1991) 'De reconstructie van de sociale theorie : een interview met Anthony Giddens', pp. 63-92 in Q. Munters, E. Meijer, H. Mommaas, H. Van der Poel, R. Rosendal, G. Spaargaren (eds.), *Anthony Giddens. Een kennismaking met de structuratietheorie*. Wageningen : Mededelingen van de vakgroepen sociologie.
- Robbins, D. (1991) *The Work of Pierre Bourdieu. Recognizing society*. Buckingham : Open University Press.
- Ritzer, G. (1990) 'The Current Status of Sociological Theory : The New Syntheses', pp. 1-30 in G. Ritzer (ed.), *Frontiers of Social Research, The New Syntheses*. New York : Columbia University Press.
- Ritzer, G. (1990) 'Micro-Macro Linkage in Sociological Theory : Applying a Meta-theoretical Tool', pp. 347-370 in G. Ritzer (ed.), *Frontiers of Social Research, The New Syntheses*. New York : Columbia University Press.
- Ruebens, M. (1990) *Sociologie van het Alledaagse leven. Een grondslagende debat tussen handelingstheorie en systeemtheorie*. Leuven : Acco.
- Schiels, R. (1991) *Places on the Margin*. London : Routledge.
- Sewell, W. (1992) 'A Theory of Structure : Duality, Agency, and Transformation', *American Journal of Sociology*, 98 (1) : 1-29.
- Urry, J. (1982) 'Duality of Structure : Some Critical Issues', *Theory, Culture and Society. Explorations in Critical Social Science*, 1 (2) : 100-106.

- Vandenberghe, F. (1992) *Realisme en structurisme in de Britse sociologie*. Onuitgegeven paper n.a.v. lezing 01/04/92 RUG, Gent : RUG.
- Vervaeck, B. (1989) 'Over lijnen, cirkels en spiralen : een kritiek op Pierre Bourdieu', *Antropologische verkenningen*. 8 (2) : 8-17.
- Willis, P. (1977) *Learning to Labour : How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Farnborough : Saxon House.